

Makale Geliş | Received: 03.09.2018
Makale Kabul | Accepted: 15.09.2018
DOI: 10.18795/gumusmaviatlas.456710

Cihangir KIZILÖZEN

Dr. Öğr. Üyesi | Assist. Prof. Dr
Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Gümüşhane, TR
Gümüşhane University, Faculty of Arts, Department of Turkish Language and Literature, Gümüşhane, TR
ORCID: 0000-0002-4202-1868
cahangir@gmail.com

Türk Dilinde T- ~ K- Denkliği

Öz

Kimi Türk lehçelerinde t- ile başlayan birkaç sözcüğün anlam değişimine uğramadan başka lehçelerde k- ile başladığı görülüyor. Birbirlerinin yerine geçen t ve k ünsüzlerinin sesbirim değerleri farklıdır. Ancak tespit ettiğimiz sözcüklerde birbirlerinin yerine geçtiklerinde herhangi bir anlam değişikliğine neden olmadıklarından birbirinin dengi konumundadırlar. Günümüze değin Türk lehçeleri üzerine yapılan çalışmalarda, Türk lehçelerinin fonetik sınıflandırılmalarında söz başı t-/k- sorununa değinilmemiştir. Bu incelemede Türkçenin çağdaş ve tarihî lehçeleri göz önünde bulundurarak top/kop “çok”; kay-/tay- “kaymak” gibi sözcüklerde görülen t- / k- denkliği üzerinde durulmuştur. Bu denkliğin nasıl ortaya çıktığı sorusu yanıtlanmak istenmiştir. Bu doğrultuda çağdaş Türk lehçelerinde t-li ve k-li biçimleri olan sözcüklerin eski ve orta dönem Türk kaynaklarındaki kullanımları gözden geçirilmiştir. Günümüz Türk lehçelerinde t-li ve k-li biçimleri olan sözcüklerin tarihî Türk kaynaklarında da iki biçimli kullanımı bu sorunun Ön Türkçeye kadar uzandığını göstermektedir. Söz başı t- / k- ünsüzlerinden hangisinin özgün, hangisinin ötekinden çıktığı sorusunu yanıtlamak için Türk lehçelerinde t-li ve k-li biçimleri olan sözcüklerin Altay dillerindeki izleri araştırıldı. Böylece Türkçe üzerinde başladığımız söz başı t-/k- sorunu incelemesi, orta ve eski Türkçe üzerinden Ön Türkçeye kadar uzanmış oldu.

Anahtar Kelimeler: Türkçede ses denklikleri, t- k- ses denkliği, Türk lehçeleri

Equivalence Of T-, K- In Turkish Language

Abstract

In some Turkic dialects there are several words beginning with t- which occur as words beginning with k- in other Turkic dialects without difference in their senses. Phonetic values of the interchangeable t and k consonants are different. However, in the words we have identified, they are in equal state since they replace each other without changing the senses of the words. Up to now, the problem of initial t- / k- has not been dealt with in Turkic studies and in phonetic classification of the Turkic dialects. This study, examining modern and historical Turkic dialects, discusses t- / k- correspondence as it is observed in the words such as top / kop “many, much”, kay- / tay- “to slide”. This study tries to answer the question of the source of this correspondence. In this respect, the occurrences of the words displaying t- and k- in modern languages are reanalyzed in middle and early Turkic resources. Words having t- and k- forms in the contemporary varieties of Turkish language also have two forms in historical Turkic sources and this traces the problem back to the Pre-Turkic. In order to identify whether t- forms or k- forms are original phonemes, the traces of this words in the Altaic languages are investigated. Hence the study which began with evaluation of the initial t- / k- in modern Turkish, through middle and early Turkic, extended to Pre-Turkic.

Keywords: Turkish dialect, equivalence of t-, k- consonants, equivalence consonant in Turkish

Giriş

Çağdaş ve tarihî Türk lehçeleri üzerine değerli çalışmalar yapılmış, çok önemli sonuçlar elde edilmiştir. Bu çalışmalar günümüzde de sürdürülmekte olup çözülmesi gereken sorulara açıklık getirilmeye çalışılmaktadır. Bütün bilim alanlarında olduğu gibi Türk dili alanında da yapılan her çalışma kendi içinde belli bir tutarlılık sunarken kendisinden sonra gelen çalışmalara önyak olmakla birlikte çözülmesi gereken yeni sorunları beraberinde getirmektedir. Türk dili ile ilgili yapılan çalışmaların önemli bir bölümü Türkçenin ses yapısını, Türkçede kullanılan ünlü ve ünsüzlerin zamanla uğradığı değişimleri konu edinmektedir. Türkçenin sesbirimi üzerine yapılan çalışmalar, Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında, Türk lehçelerini birbirinden ayıran seslik özelliklerin ortaya konmasında etkili olmuştur. Özellikle Türkçenin ses denkliklerinin ortaya konmasında İlya Nikolayeviç Berezin, Wilhelm Radloff, Hermann Vâmbery, Nikolay Fedoroviç Katanov, Fedor Evgeneviç Korş, Gustaf John Ramstedt, Aleksandr Nikolayeviç Samoyloviç, Marti Râsanen, Nikolay Aleksandroviç Baskakov ve Reşit Rahmeti Arat gibi bilim adamlarının büyük katkısı olmuştur. Bu araştırmacıların çalışmalarında Türk lehçelerini birbirlerinden yine bu lehçeleri Eski Türkçeden ayıran sesbirim, biçimbirim özellikleri titizlikle incelenmiştir.¹ Ancak adı geçen araştırmacıların çalışmalarında bizim üzerinde durmak istediğimiz ses denkliğine yer verilmemiştir. Bu ses denkliği, çağdaş Türk lehçeleri arasında olduğu gibi tarihî Türk lehçelerinde de görülmektedir. Ayrıca bu ses denkliğini sadece lehçeler arasında değil bir lehçenin kendi ağızları içinde de görmek mümkündür. Hatta bu ses denkliği Türkçenin sınırlarını aşarak Altay dillerine kadar uzanır. Bu ses denkliğini, t / k denkliğidir. Herhangi bir çağdaş Türk lehçesinde t- ile başlayan bir sözcüğün başka bir Türk lehçesinde k- ile başladığı görülmektedir. Bu bağlamda kay- / tay- değişimleri örnek verilebilir. Türkiye Türkçesinde *kay-* “kaymak” biçiminde kullanılan sözcük, Kazak Türkçesinde *tay-* “kaymak” olarak kullanılmaktadır. T- / k- sorunu Türk lehçeleri arasında görüldüğü gibi bir lehçenin kendi ağızlarında da karşımıza çıkar. Örnek olarak ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan *kendir* “kendir” sözcüğünün Türkiye Türkçesi ağızlarında *tendir* “kendir” biçiminde kullanıldığı görülüyor (DS 2009: 3879). T-, k- ünsüzlerinin birbirlerinin yerine geçmesi, günümüz Türk lehçeleriyle sınırlı olmayıp Eski Türkçeye kadar uzanır. Eski Uygur Türkçesinde *kop* “hep” ve *top* “hep” sözcüklerinin yan yana kullanılması, Türkçe t, k denkliğinin bir başka kanıtıdır.

¹ Geniş bilgi için bkz. Reşit Rahmeti Arat, *Türk Şivelerinin Tasnifi*, *Türkiyat Mecmuası* X (59-139), İstanbul, 1953.

Türkçe t, k sorununun Eski Türkçenin sınırlarını aşarak Altay dillerinde görülmesi bu sorunu daha da önemli kılmaktadır. Türkçe Sözlük’te *tak-*, *bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştiirmek, geçirmek* (TS 1998: 2122) anlamında geçer. *Kak-* sözcüğü de Türkiye Türkçesinde *vurarak dar bir yere sokmak* (TS 1998: 1162) anlamında geçer. Türkçenin *tak-*, *kak-* sözcüklerinde görülen t- ~ k- denkliği, Altay dillerinden Japon dilinde de görülmektedir. Eski ve Orta Japoncada *tak-*, *as-*, *eklen-* anlamlarında geçen *kag(j)i*, *kak(a)-*, *kaka-r-* biçimlerinin Türkçe *kak-* sözcüğü ile ortak kökten çıktığı düşünülüyor (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 570). Yine Eski ve Orta Japoncada *dokun-*, *takil-*, *iliştir-* anlamında kullanılan *tük-* sözcüğünün de Türkçe *tak-* sözcüğü ile kökteş olduğu düşünülmektedir (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1350).

İster Türk lehçeleri ile ilgili yapılan çalışmalarda, ister Altay dilleriyle ilgili yapılan çalışmalarda olsun t-, k- denkliği ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Çağdaş Türk lehçeleriyle ilgili yapılan önemli çalışmalardan biri olan *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri* adlı eserin k-, t- ünsüzlerinin durumuyla ilgili aktardığı bilgiyi bu bağlamda örneklemek yeterli olur diye düşünüyoruz. Söz konusu çalışmada söz başı *ķ-* ünsüzünün kimi Türk lehçelerinde korunduğu, kimisinde ise *ķ-* > *x-*, *ķ-* > *k-*, *ķ-* > *ğ-* değişimine uğradığı belirtilmektedir (Serebrennikov, Gadjieva 2011: 23-75). Yine aynı eserde söz başı t- ünsüzünün de kimi lehçelerde ses değerini koruduğu halde kimisinde t- > d-, t- > ç- değişime uğradığı bilgisi yer almaktadır (Serebrennikov, Gadjieva 2011: 45-46). Ancak söz konusu çalışmada t ünsüzünün k yönünde veya bunun tersi olan k ünsüzünün t yönünde değiştiğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eski Türkçede b’li olan sadece üç sözcüğün (*ber-*, *bar-*, *bar*) Batı Türkçesinde b- > v- değişimine uğradığı bilgisi ile sadece *bol-* > *ol-* örneğinde görülen söz başı b- ünsüzünün düştüğü bilgisi Türk lehçelerinin sınıflandırılmasında yer alırken t-, k- denkleğinin yer almaması dikkat çekicidir. Elbette -tA bulunma ekinin -ka yaklaşma ekinden geliştiği gibi bir k- > t- değişiminden (Özdemir 2015: 135) söz edilmişse de doğrudan t- ~ k- denkleğini ele alan bir çalışmayla karşılaşmadık. Ancak Türkiye Türkçesinde *kay-* “kaymak”, Kazak Türkçesinde *tay-* “kaymak”; Türkiye Türkçesinde *damak* “damak”, Halaç Türkçesinde *kamak* “damak”, Eski Uygur Türkçesinde görülen *top* “hep”, *kop* “hep” örnekleri Türkçede bir t- / k- denkleğinin varlığını göstermektedir.

Karşılaştırmalı yöntemin kullanıldığı bu incelemede ilk aşamada çağdaş ve eski Türk lehçelerinde t- ve k- ile başlayan bütün sözcüklerin listesi oluşturuldu. İkinci aşamada *tay-* “kaymak” ve *kay-* “kaymak” gibi sadece ilk ünsüzleri (t- ve k-) değişen ancak anlamları ortak olan sözcükler tespit edildi. Son aşamada t- ~ k- değişikliğinin

kaynağını bulmak amacıyla söz konusu sözcüklerin Altay dillerindeki kökteşlerinin izi sürüldü.

İncelememizde *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nün yanı sıra çağdaş Türk lehçelerinde hazırlanan sözlüklerden yararlanmışır. Ayrıca *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*'nde yer almayan Türk lehçeleri ile Altay dillerinden alınan örnekler *An Etymological Dictionary of Altaic Languages* adlı çalışma kaynaklık etmiştir.

İnceleme

1. Kak- ~ Tak-

Türkçe Sözlük'te tak-, *bir şeyi başka bir yere uygun bir biçimde tutturmak, iliştiirmek, geçirmek* (TS) anlamında geçer. Bu sözcük Eski Uygur Türkçesi (Caferoğlu 1993: 145) ile Eski Kıpçak Türkçesinde (Toparlı, Vural, Karaatlı 2014: 259) de tak- “takmak” biçimindedir. Bu sözcük çağdaş Türk lehçelerinden Gagauz Türkçesinde *dakmaa-* (Gaydarci, Koltsa vd. 1991: 66), Azerbaycan Türkçesinde *taxmaq* (Orucov, Abdullayev, Rehimzade IV 2006: 254), Türkmen Türkçesinde *dakmak* (Kyýasowa, Geldimyradow, Durdyýew 2016: 246) biçimleriyle kullanılır. Tak- sözcüğü Kazak, Karaçay-Balkar, Karakalpak, Özbek, Tatar, Kırım, Başkurt, Kırgız, Kumuk, Oyrot Türkçelerinde de *taq-* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1350) biçiminde varlığını sürdürmektedir.

Türk lehçelerinde tak- sözcüğü ile ortak anlamı bulunan bir de kak- sözcüğü bulunur. *Kak-* sözcüğü, Türkiye Türkçesinde *vurarak dar bir yere sokmak* (TS 1998: 1161) anlamında kullanılır. Çağdaş Türk lehçelerinden Altay Türkçesinde kak-, *çakmak, sallamak* (Gürsoy, Duranlı 1999: 94), Azerbaycan Türkçesinde de *qax-, vurmak, çarpmak, girdirmek* (Orucov, Abdullayev, Rehimzade III 2006: 18) anlamındadır. Türk lehçelerinde kullanılan tak- ve kak- kavramlarının anlamları göz önünde bulundurulduğunda bunların ortak kaynaktan çıktığı söylenebilir.

Türkçe tak-, kak- sözcüklerinde görülen t- ~ k- denklığı Altay dillerinden Japon dilinde de görülmektedir. Eski ve Orta Japoncada *tak-, as-, eklen-* anlamlarında geçen *kag(j)i, kak(a)-, kaka-r-* biçimlerinin Türkçe *kak-* sözcüğü ile ortak kökten çıktığı düşünülüyor (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 570). Yine Eski ve Orta Japoncada *tük-* biçiminde kullanılan sözcüğünün Türkçe *tak-* sözcüğü ile kökteş olduğu düşünülmektedir (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1350).

Altay Dilleri		T-li Biçim	Anlam	K-li Biçim	Anlam
Türk Lehçeleri	Eski Tür.	Taq-	Tak-	∅	∅
	Orta Tür.	Taq-	Tak-	∅	∅
	E. Oğuz.	Taq-	Tak-	Qaq-	Tak-
	Türkiye Tür.	Tak-	Tak-	Kak-, Kak- (ağız), Kakıl-	Sok-, batır, takıl-
	Altay Tür.	∅	∅	Kak-	Çak-, salla
	Gag., Trkm	Dak-	Tak-	∅	∅
	İr. Tür.	Tax-	Tak-	∅	∅
	Az.	Dax-	Tak-	∅	∅
	Kırım, Öz, Tat., Kırg., Kaz. Kklp. Kum.	Taq-	Tak-	∅	∅
Oyrot	Taq-	Tak-	∅	∅	
Japon Lehçeleri	Eski Jap., Orta Jap.	Tük-	Dokun-, takıl-, iliştir-	Kag(j)i, kak(a)-, kaka- r-	Tak-, as-, eklen-
	Tok. Kyo. Kag. Jap.	Tsuk-	Dokun-, takıl-, iliştir-	Kag(j)i, kak(a)-, kaka- r-	Tak-, as-, eklen-

2. Kala- ~ Tala-

Çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan, Özbek, Uygur, Kırgız, Kazak, Karaçay-Malkar, Karakalpak, Nogay, Oyrot ve Türkiye (ağız) Türkçesinde *kala-/qala-* sözcüğü, *yığmak*, *toplamak* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 635).

Türkiye Türkçesi ağızlarında *tala-* sözcüğünün de *toplamak* anlamı vardır.² Türk Dil Kurumu'nun internet sitesinde *toplamak* anlamında kullanılan *tala-* sözcüğü, Farsça *tâlân* sözcüğü ile ilişkilendirilmiştir.³ Ancak Farsça sözlüklerden Moin Sözlüğü'nde *tâlân* sözcüğünün Moğolca olduğu belirtilmiştir. Taradığımız Farsça kökenbilgisi çalışmalarından Nourai⁴ ve Kaşani⁵ çalışmalarında *tâlân* sözcüğüne yer verilmemiştir. Ortak anlamda kullanılan bu ikilinin de sadece söz başı k-, t- ünsüzleriyle birbirlerinden ayrıldığı açıktır.

Türk Değişikeleri	K-li	Anlam	T-li	Anlam
Orta Tür.	Qala-	Yığmak	∅	
Türkiye Tür. (ağız)	Kala-	Yığmak	Tala-	Toplamak
Az., Öz., Uyg. Kırg., Kaz., Kmlk., Kklp., Nog., Oyr.	Qala-	Yığmak	∅	∅
Türkmen Tür.	Qāla-	Yığmak	∅	∅
Yakut Tür.	Xāla-	Yığmak	∅	∅

3. Kaplan ~ Tavtan

Türkçe Sözlük'te *kaplan*, *kedigillerden*, *enine siyah çizgili*, *koyu sarı postu olan*, *Asya'da yaşayan çevik ve yırtıcı hayvan* anlamında geçer (TS. 1998: 1199). Kaplan sözcüğünün Kazak Türkçesinde *kabilan*, (Januzakov 2008: 444), Özbek Türkçesinde *kāplàn*, Türkmen Türkçesinde *qaplañ* biçiminde yaşadığı görülüyor (KTLS 1992: 436-37). Ancak Kazak Türkçesinde *tavtan* sözcüğü de *dişi kaplan* anlamında kullanılmaktadır (Januzakov 2008: 789). Kaplan ~ tavtan (< tabtan* < taptan* < taplan*).

Türk Lehçeleri	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Türkiye Tür.	∅	Kaplan	Kaplan
Gagauz Tür.	∅	Kaplan	Kaplan
Türkmen Tür.	∅	Qaplañ	Kaplan
Özbek Tür.	∅	Kāplàn	Kaplan
Kazak Tür.	Tavtan	Kabilan	Kaplan

²http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b86a7b6935385.84372299. 29.08.2018 / 17:06.

³http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&guid=TDK.GTS.5b86a7b6935385.84372299. 29.08.2018 / 17:06.

⁴ Ali Nourai, *An Etymological Dictionary of Persian, English and other Indo-European Languages*, 2013.

⁵ Menuçehr Ariyanpu Kaşani (فارسی زبان اورپایی و هند های ریشه فر هنگ), *Ferheng-é Rîşéhhâ-yé Hénd o Ūrûpâ-î*, Cehâd-é Dâneşgâh-î Yay., İsfahan, 2005.

4. Kargı- ~ Targı-

Türkçe Sözlük'te *kargı-*, *birine, Tanrı'nın, insanların sevgi ve ilgisinden yoksun kalıp nefretlerine uğraması dileğinde bulunmak, ilenmek, lanet etmek, lanetlemek* anlamında geçer (TS. 1998: 1216). Bu sözcük, Eski Uygur Türkçesinde *qarqa-* “beddua etmek” biçiminde kullanılmıştır (Caferoğlu 1993: 111). Bu sözcüğün q-lı/k-li biçimi nerede ise bütün çağdaş Türk lehçelerinde varlığını sürdürmektedir (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 782). Ayrıca Uygur, Özbek, Tatar, Başkurt ve Yakut Türkçesinde *kargımak* anlamında *tärgi-*, *terga-*, *tirge-*, *tirga-*, *tirē-* biçimlerinin kullanılması dikkat çekmektedir (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1434).

Altay dillerinden Moğol dillerinde de *kargı-* anlamında kullanılan sözcüğün t-li (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1434) ve k-li (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 781) biçimleri bulunur.

	Altay Dilleri	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Türk Lehçeleri	Eski Tür.	∅	Qarqa-	Kargı-
	Orta Tür.	Te/irke-	Qarqa-	Kargı-
	E. Oğuz. Tür.	∅	Qarqa-	Kargı-
	Türkiye Tür.	∅	Kargı-	Kargı-
	Az. Trkm. Tür.	∅	Qarqa	Kargı-
	Hakas Tür.	∅	Xarğa-	Kargı-
	Çuvaş Tür.	∅	Хӳргӳн	Öfkeyle
	Yak. Dolg. Tür.	∅	Kıra-	Kargı-
	Kırg., Kaz. Kklp. Kum. Nog. Oyr. Tıv. Tof. Tür.	∅	Qarğa-	Kargı-
	Öz. Tür.	Terga-	Qerγe-	Kargı-
	Uyg. Tür.	Targı-	Qa(r)ğa-	Kargı-
	Tat. Tür.	Tirge-	Qarğa-	Kargım-
	Baş. Tür.	Tirga-	Qarğa-	Kargı-
	Yak. Tür.	Tirē-		Kargı-
Moğol Lehçeleri	Yazı Moğ.	Tarki-da-	Qarğa-	Kargı-
	Halha Moğ.	Tarxida-	Xarā-	Kargı-
	Dagur Moğ.	Tareke-	Karā-	kavga, kargı-

	Buryat, Kalmuk, Ordos, Dagur Moğ.	∅	Xarā-	Kargı-
--	--------------------------------------	---	-------	--------

5. Karpuz > Darbuz

Türkçe Sözlük’te karpuz sözcüğünün Farsça kökenli olduğu belirtilmiştir. Türk lehçelerinde bu sözcüğün t’li ve k’li biçimleri bulunur (KTLS 1992: 444-45), (Gaydarci, Koltsa vd.1991: 136). Farsçada *xerboze* biçiminde kullanılan bu sözcüğün x- > k- > t- değişimine uğradığı anlaşıyor.

	Türk Lehçeleri	T-li Biçim	K-li Biçim
Farsça xerbozéh: karpuz	Türkiye Tür.		Karpuz
	Gagauz Tür.		Karpuz
	Azerbaycan Tür.		Garpız
	Türkmen Tür.		Garpız
	Tatar Türkçesi		Karbız
	Özbek Tür.	Tävuz	
	Uygur Tür.	Tavuz	
	Kazak Tür.		Karbız
	Kırgız Tür.	Darbız	

6. Kay- Tay-

Türkiye Türkçesinde kullanılan *kay-* “kaymak” sözcüğü, Orta Türkçede t-li olup *tay-* (Caferoğlu 1993: 150) biçimindedir. Eski Oğuz Türkçesi kaynaklarında *tayın-*, *kaymak*, *sürçmek* (TARS. V 2009: 3778); *tayıncağ*, *kaygan*; *kaypak* (TARS. V 2009: 3776) anlamında geçer. Çağdaş Türk lehçelerinden sadece Türkiye Türkçesi (TS. 1998: 1250) ile Gagauz Türkçesinde (GTS 1991: 140) bu sözcük *kay-* “kaymak” biçiminde kullanılmaktadır. Öteki Türk lehçelerinde *tay-* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1391) “kaymak” biçiminde kullanılmaktadır. Batı Türkçesinde sadece Tokat’ın Karaçay köyünde bu sözcüğün *tay-* biçiminde kullanıldığı tespit edilmiştir (DS. V 2009: 3855).

Ayrıca Altay dillerinden Tunguz, Moğol ve Japon dillerinde bu sözcüğün t-li biçimlerinin kullanıldığını belirtmek isteriz. Tunguz dillerindeki *tī-* / *čī-*, *tā-* sözcükleri ile Moğol dillerindeki *tajitgar*, *tāti-* sözcükleri *kaymak*, Japon dilinde de *taju-tap-* sözcükleri *yüzmek* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1391).

Diller	Lehçeler	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
	Orta Tür.	tay-	∅	kay-

Türkçe	Eski Oğuz Tür.	tay-	∅	kay-
	Trkm. Öz. Uyg. Tat. Başk. Krg. Kaz. Kklp. Kmk. Nog. Suvg	tay-	∅	kay-
	Türkiye (ağız)	tay-	kay-	kay-
	Türkiye, Gagauz	∅	kay-	kay-
Tunguzca	Tunguz Lehçeleri	tī- / čī-, tã	∅	kay-
Moğolca	Moğol Değişimleri	tajitgar, tãti-	∅	kay-
Japonca	Japonca	taju-tap	∅	yüz-

7. Tendir ~ kendir

Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *kenevir* anlamında kullanılan *kendir* (TS. 1998: 1273), aşağıdaki çizelgede gösterdiğimiz çağdaş Türk lehçelerinde de (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 806) k-li biçimi ile kullanılmaktadır. Eski Türkçe ile Orta Türkçede de k-li biçimiyle kullanılmış olan *kendir*'in “kendir” (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 806) yalnız Türkiye Türkçesi ağızlarından Arpaçay (DS. V 2009: 3879) ağızında t-li biçimi tespit edilmiştir: *tendir* “kendir”.

Türk Lehçeleri		T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Eski Türk Lehçeleri	Eski Uygur Türkçesi	kendir	∅	Kendir
	Orta Tür.	kendir	∅	Kendir
Çağdaş Türk Lehçeleri	Türkiye-Arpaçay Ağ.	∅	Tendir	Kendir
	Türkiye Tür.	kendir	∅	Kendir
	Özbek Tür.	kändir	∅	Kendir
	Uygur Tür.	kandi(r)	∅	Kendir
	Tat. Baş. Kırg. Kaz. Kum. Nog. KKal. Trkm. Az.	kindir	∅	Kendir
	Tıva Tür.	xendir	∅	Kendir
	Hakas Türkçesi	kendər	∅	Kendir
	Çuvaş	kandър	∅	Kendir
	Sarı Uygur Tür.	kencir	∅	Kendir

8. Kesek ~ Tezek / Tizäk ~ Kizäk

a) Kesek ~ Tezek

Türkiye Türkçesinde *kesek*, *bel*, *çapa* veya *sabanın topraktan kaldırdığı iri parça* anlamında kullanılmaktadır (TS. 1998: 1278). Bu sözcük Azerbaycan Türkçesinde *käsäk* “kuruyup sertleşmiş balçık yumrusu” (Orucov, Abdullayev, Rehimzadeh IV 2006: 690),

İran Türk ağızlarından Halhal ağızlarında⁶ *kässäk* “kurumuş sert balçık” biçiminde anlamında geçer.

Türkçe Sözlük’te *tezek* sözcüğü iki anlamda geçer: 1. *Yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır tersi* 2. *hlk. kesek* (TS. 1998: 2212). Bu durumda *kesek* ile *tezek* sözcükleri birbirlerinin değişenidir denebilir: Kesek “*toprak parçası*” ~ Tezek “*toprak parçası*”.

Türk Lehçeleri	T-li	K-li	Anlam
Türkiye Tür.		Kesek	Kesek
	Tezek (halk)		Kesek
Azerbaycan Tür.	∅	Käsäk	Kesek
Halhal Ağızları (İran)	∅	Kässäk	Kesek

Tizäk ~ Kizäk

Türkçe Sözlük’te *tezek* sözcüğü, *yakıt olarak kullanılan kurutulmuş sığır dışkısı* anlamında geçer (TS. 1998: 2212). Bu sözcük Azerbaycan, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar, Türkmen, Uygur (KTLS 1992: 885), Hakas (HTS 2007: 514) Çuvaş, Tuva, Nogay, Kumuk, Karakalpak (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1424) Türkçelerinde de t-li biçimde kullanılır. Ancak Çağdaş Türk lehçelerinden Tatar Türkçesinde bu sözcüğün t-li biçiminin yanında k-li biçimi olan *kizäk* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1424) biçimi de yine *tezek* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1424).

Türk Lehçeleri	T-li	K-li	Anlam
Eski Türkçe	Tezek	∅	Tezek
Eski Uygur Türkçesi	Tezek	∅	Tezek
Orta Tür.	Tezek	∅	Tezek
Tatar Tür.	Tizäk	Kizäk	Tezek
Tür. Gag. Trkm. Kırg. Kaz. Nog. Kum. KKal.	Tezek	∅	Tezek
Azerbaycan Tür.	Täzäk	∅	Tezek
Özbek Tür.	Tezäk	∅	Tezek
Uygur Tür.	Tezäk	∅	Tezek
Başkurt Tür.	Tiðäk	∅	Tezek
Tuva Tür.	De’s	∅	Tezek
Hakas Türkçesi	Tizek	∅	Tezek
Çuvaş	Tiräs	∅	Tezek

⁶ Halhal (İran) ağızlarıyla ilgili örnekler tarafımızdan tespit edilmiştir.

9. Kıpırda- ~ Tıpırla-

Türkçe Sözlük’te kıpırda-, *kımıldamak*, *sürekli ve hafifçe oynamak* anlamında geçer (TS 1998: 1294). Kazak Türkçesinde de *tıpırla-* sözcüğü, *kımıldamak* anlamında kullanılmaktadır (Januzakov 2008: 839). Türkiye Türkçesinde kullanılan *kıpırda-* sözcüğü ile Kazak Türkçesindeki *tıpırla-* sözcüğü, t- ~ k- ses denkliği bağlamında ortak kaynaktan çıkmış olabilir.

10. Kırış- ~ Tırış-

Türkiye Türkçesinde *kırış-* sözcüğü *bir yüzeyin düzgünlüğü bozulmak*, *kırışık oluşmak* anlamında kullanılır (TS 1998: 1298). Kırış- sözcüğü, Kırgız Türkçesinde *tırış-* “büzülmek, kırışmak” (Yudahin 2011: 733), Hakas Türkçesinde *tırıs-* “buruşmak, kırışmak” (Naskalli, Butanov, İsina vb. 2007: 505) biçiminde kullanılmaktadır.

Türk Lehçeleri	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Türkiye Tür.	∅	Kırış-	Kırışmak
Azerbaycan Tür.	∅	Qırış-	Kırışmak
Yakut Tür.	∅	Kırış	Cilt altında ince tabaka
Uygur Tür.	∅	koruş-	Kırışmak
Hakas Tür.	Tırıs-	∅	Kırışmak
Kırgız Tür.	Tırış-	∅	Kırışmak

11. Kırp- ~ Tırp(a)-

Türkiye Türkçesinde *kırp-*, *parçalara ayırmak*, *kesmek*, *kırmak* anlamında kullanılır (TS. 1998: 1302). Yine Türkiye Türkçesi ağızlarından Yalova Kadıçiftliği ağzı ile Tokat’ın Reşidiye ağzında *kıptı* sözcüğü, *makas* (DERS 2009: 2815) anlamında kullanılır. Hakas Türkçesinde de *tırba-*, *kaşımak*, *tırmalamak*, *tırmıklamak* anlamında geçer (HTS 2007: 504). Kırp ~ tırpa- (< tırp-*)

12. Kop ~ Top

T- ~ k- denkliği kapsamında örneklendireceğimiz bir başka ikili top ~ kop ikilidir. Eski Uygur Türkçesinde *top* (Erarslan 2012: 611) ile birlikte *kop* (Erarslan 2012: 582), *köp* (Erarslan 2012: 584) değişenleri *bütün* anlamında kullanılmıştır. Bu ikiliden *top* biçiminin Türkmen, Özbek, Uygur, Tatar, Başkurt, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay, Yakut Türkçelerinde yalın veya ek almış biçimiyle kullanıldığı görülüyor (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1438). Batı Türkçesinde *top* kavramının *topyekûn*, *toptan*, *top top* gibi yapılarda *bütün* anlamını koruduğu görülüyor. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde *eksiksiz*, *toplam*, *toplu olarak* anlamında kullanılan *topyekûn* kavramı,

Türkçe *top* ile Arapça *yekûn* adlarından oluşmuştur (TS. 1998: 2239). Bu birleşik adın anlamında da anlaşıldığı üzere buradaki *top* sözcüğü, *bütün* anlamı taşımaktadır. Yine ölçünlü Türkiye Türkçesinde kullanılan *toptan* “tamamen, hepten” (TS. 1998: 2239) sözcüğünde de *top* sözcüğünün yaşadığını görüyoruz. Ayrıca Türkiye Türkçesi ağızlarından Niğde ağızında *top* sözcüğü, *hep* anlamında kullanılır (DERS. V 2009: 3963). Azerbaycan Türkçesinde kullanılan *top top* “çoklu” ikilemesi ile *topa* “yığın” (Orucov, Abdullayev, Rehimzadeh IV 2006: 354) sözcüğünde de *top* sözcüğündeki *bütün* anlamının korunduğu görülüyor.

Türk dilinde *bütün*, *hep* anlamı ifade eden bir başka sözcük de *kop / köp* sözcüğüdür. Bu sözcüğün tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde birçok değişimi bulunur (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 724, 840). Bu sözcük, Batı Türkçesinden Türkiye (TS. 1998: 979) ve Gagauz (Gaydarci; Koltsa, Pokrovskaya vd. 1991: 117) Türkçelerinde k > h- değişimine uğrayarak *hep* biçiminde yaşamaktadır.

Türk Lehçeleri	T-li Biçim		K-li Biçim	
	Biçim	Anlam	Biçim	Anlam
Eski, Orta Türkçe	Top	Hep, bütün	kop, köp	
Eski Oğuz Tür.	Top	Bütün, hem	∅	∅
Türkiye Tür.	Top(yekün)	Bütünüyle	hep	Hep
Gagauz Tür.	∅	∅	hep	Hep
Az.	Top top	Çok	∅	∅
Uyg. Kaz. Kırg.	Top	Hep, bütün	ko/köp	çok, bol
Türkmen	Top	Bir miktar	köp	bütün
Özbek,	Top	Hep, bütün	kup	bütün
Tatar Tür.	∅		küp	çok
Başkurt Tür.	Tup	Hep, bütün	Küp	Çok
KKalpak Tür.	Top	Hep, bütün	∅	∅
Kumuk Tür.	Topla-	Topla-	∅	∅
Nogay Tür.	Top	Hep, bütün	∅	∅
Sarı Uygur Tür.	∅	∅	∅	∅
Tıva Tür.	∅	∅	Köp	Çok
Hakas Tür.	∅	∅	Köp	Çok
Yakut Tür.	Tobō-	Topla-	∅	∅

Tunguz ve Moğol dillerinde de Türkçede *kop ~ top* sözcükleriyle ortak kaynaktan çıktığı düşünülen sözcükler arasında t- (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1437) ve ~ k

(Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 840) denkliği bulunmaktadır. Ancak Kore ve Japon dilinde bu sözcüğün sadece k-li değişeni bulunur (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 840).

Dil	Lehçeler	T-li Biçim	Anlam	K-li Biçim	Anlam
Tunguz Lehçeleri	Negidal	∅	∅	Kepukte	Hep
	Ulça	∅	∅	Küpte	Bütün
	Orok	Tiap	Bütünüyle	Kupukte	Bütün
	Nanai	Tiap	Bütünüyle	Kupukte	Bütün
	Udehe	Tofu.	Bütünüyle	kufula, kufule	Bütün
	Solon	∅	∅	Xokkoži	Bütün
Moğol Lehçeleri	Yazı Moğ.	Tujil	Son, sınır	qou	Hep
	Halha	Tujl	Son, sınır	xovçin;	Hep
	Buryat	Tujl	Son, sınır	Xū	Hep
	Kalmuk	Tül	Son, sınır	Xō	Hep
	Ordos	Tuil	Son, sınır	∅	∅
	Dagur	∅	∅	Xō, xua	Hep

Kök ~ Tök

Türkçe Sözlük’te kök, *bitkileri toprağa bağlayan bölüm, dip, temel* anlamlarında geçer (TS. 1998: 1375). Kök sözcüğü, Orta Türkçede de *kök* “Oğuz ve Kıpçak lehçelerinde kök, insanın kökü, aslı, soyu” biçiminde kaydedilmiştir (Ercilasun, Akkoyunlu 2015: 734). Bu sözcüğün çağdaş Türk lehçelerinden Gagauz, Azerbaycan, Türkmen, Kırım, Kazak, Karakalpak Türkçelerinde *kök*, Tuva Türkçesinde *kö’k*, Cuvaş Türkçesinde *кӱк* olarak kullanıldığı tespit edilmiştir (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 815).

Çağdaş Türk lehçelerinden Hakas Türkçesinde *tökpes*, Şor Türkçesinde *tögeş* ve Tuva Türkçesinde de *töş* sözcüklerinin *kütük* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 815) anlamında kullanılıyor olması, *kök* sözcüğünün t-li biçiminin de bulunduğunu göstermektedir. *Tökpes* ve *tögeş*, *töş* “kütük” sözcükleri ile *kök* “bitkileri toprağa bağlayan bölüm, dip, temel” sözcüğünün anlam bakımından yüzde yüz örtüşmediği ileri sürülebilir. Ancak *tökpes* ve *tögeş* sözcükleriyle ortak kaynaktan çıktığı ileri sürülen Moğol dillerindeki *tögüçek*, *tögcög*, *tügseg* sözcüklerinin *kök* anlamında kullanılması, bu anlam uyumsuzluğunu ortadan kaldırmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1452).

Ayrıca *kütük* ile *kök* kavramlarının yakın anlamlı kavramlar olduğu, ince bir anlam ayrımı⁷ ile birbirlerinden ayrıldığı açıktır.

Araştırmacılar Japon lehçelerinde *kök/sap* anlamında kullanılan *kuki*, *kúkì*; *kukì*; Kore lehçelerinde *sap* anlamında kullanılan *kòkürí*, *kòkòrí*, *k:okçi* biçimlerinin Türkçe *kök* sözcüğüyle ortak kaynaktan geldiği düşüncesindedirler (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 815).

Altay Dilleri		K-li	Anlam	T-li	Anlam
Türk Lehçeleri	Orta Türkçe	Kök	Kök	∅	Kök
	Tr. Gag. Az. Tkm. Krm. Kaz. Kkal.	Kök	Kök	∅	Kök
	Tuva Tür.	Kö'k	Kök	∅	Kök
	Cuvaş Tür.	Кӱ'к	Kök	∅	Kök
	Hakas Tür.	Kök		Tökpes	Kütük
	Şor Tür.	∅	∅	Tögeş	Kütük
	Tuva Tür.	Kö'k	Kök	Töş	Kütük
Moğol Lehçeleri	Yazı Moğ.	∅	∅	Tögüçek	Kök
	Halha Moğ.	∅	∅	Tögcög	Kök
	Buryat Moğ.	∅	∅	Tügseg	Kütük
Japon Lehçeleri	Eski Jap.	Kuki	Kök, sap	∅	∅
	Orta Jap.	Kuki	Kök, sap	∅	∅
	Tokyo Jap.	Kukì	Kök, sap	∅	∅
	Kyoto Jap.	Kúkì	Kök, sap	∅	∅
	Kagoşima	Kukì	Kök, sap	∅	∅
Kore Lehçeleri	Orta Jap.	Kòkòrí	Sap	∅	∅
	Çağdaş Jap.	K:okçi	Sap	∅	∅

13. Kurç ~ Tunç

Çağdaş Türk lehçelerinden Özbek, Başkurt, Kırgız, Kazak, Kumuk, Nogay ve Çuvaş Türkçelerinde *qurç* sözcüğü: *keskin*, *sert* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 747). Tarihî kaynaklarda bu sözcüğün t-li ve k-li biçimlerinin ince anlam ayrımı ile yan yana kullanıldığı görülüyor. Divan-ü Lügât-it Türk'te *kurç* sözcüğü, *katı*, *içi dolu* ve *som nesne*, *çelik* (DLT 1999: 380) anlamında geçerken *tuç* sözcüğü *tunç* (DLT 649) anlamında kullanılmıştır. Tarama Sözlüğü'nde bu sözcük t-li olup *tuç*, “tunç”

⁷ Anlam ayrımı, semantik nüans yerine kullanılmıştır.

biçimindedir (TARS. V 2009: 3845). Bu sözcük, çağdaş Türk lehçelerinden Azerbaycan Türkçesinde *tunc*, Uygur ve Türkiye Türkçesinde *tunç* (KTLS 1992: 902-903) olarak geçer. Çağdaş Türk lehçelerinden Gagauz Türkçesinde de bu sözcük t-li olup ancak Divan-ü Lügât-it Türk ve Eski Oğuz Türkçesinde olduğu gibi *tunç* olarak değil de *tuç* “tunç” (GTS 1991: 246) biçiminde söylenmektedir. Türkçe Sözlük’te *tunç* sözcüğünün anlamı: *koyu kıvımlı renkte olan, bakır, çinko ve kalay alaşımı, bronz* (TS) olarak geçer. Ses ve anlam özellikleri dikkate alındığında *tunç* ve *kurç* kavramının ortak kaynaktan çıktığını söylemek mümkündür. Kurç (/kuç*) ~ tuç / tunç.

Türk Lehçeleri	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Ana Türkçe	∅	*Kuç	Tunç
Orta Türkçe	Tuç	Kuç	Tunç
Eski Oğuz Türkçesi	Tuç	Kuç	Tunç
Türkiye Tür.	Tunç	∅	Tunç
Azerbaycan Tür.	Tunç	∅	Tunç
Gagauz Tür.	Tuç	∅	Tunç
Özbek Tür.	∅	Qurç	Keskin, sert (çelik)
Uygur Tür.	Tunç	Quyuç	Keskin, sert (çelik)
Tat. Tür.	∅	Qoriç	Keskin, sert (çelik)
Başkurt Tür.	∅	Qoros	Keskin, sert (çelik)
Kırgız Tür.	∅	Qurç	Keskin, sert (çelik)
Kazak Tür.	∅	Qurış	Keskin, sert (çelik)
Kumuk Tür.	∅	Qurç	Keskin, sert (çelik)
Nogay Tür.	∅	Qurış	Keskin, sert (çelik)
Oyrot Tür.	∅	Qurç	Keskin, sert (çelik)
Çuvaş Tür.	∅	xorźb	Çelik

14. Kuy- ~ Dök-

Eski Türkçe ile Eski Uygur Türkçesinde *qud-* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 731) ve *tök-* (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1373) sözcükleri *dökmek* anlamında kullanılmıştır. Çağdaş Azerbaycan, Türkiye, Türkmen (KTLS 1992: 186) ve Gagauz Türkçelerinde (Gaydarci, Koltsa vd. 1991: 82) bu sözcüğün sadece t-li (> d-li) biçimi kullanılmaktadır. Adı geçen lehçelerin dışındaki bütün çağdaş Türk lehçelerinde bu sözcüğün k-li (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 731) ve t-li (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1375) biçimleri yan yana bulunur. Azerbaycan, Türkiye, Gagauz ve Türkmen Türkçesinde bu sözcüğün k-li biçimi bulunmaz. Yalnız Türkiye (TS. 1998: 1428) ve

Gagauz (Gaydarci, Koltsa vd. 1991: 158) Türkçesinde kullanılan *kuyum* “mücevheri takı, kuyumcu süs eşyası” ve *kuyumcu* “kuyumcu” sözcüklerinin *dökmek* anlamındaki *kuy-* eyleminden yapıldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca *koy-* “koymak” ile *kuy-* “dökmek” arasındaki ses benzerliği de dikkat çekicidir. Bu ikiliyi anlam bakımından da ilişkilendirmek mümkündür. Bir su bardağını masanın üzerine *koymak* ile bir bardak suyu masanın üzerine *kuy-* “dökmek” arasında ince bir anlam ayırımı söz konusudur. Dolayısıyla *tök-* (> *dök-*) ile *kuy-* sözcükleri arasındaki bir t- ~ k- denkliğinden söz etmek mümkündür. Yine *tök-*, *kuy-* sözcükleriyle *koy-* sözcüğü de ince anlam ayırımı ile birbirlerinden ayrıldıklarından birer değişen konumundadır denebilir.

Türk Lehçeleri	T-li Biçim	K-li Biçim	Anlam
Eski Türkçe	Tök-	Qud-	Dök-
Eski Uygur Türkçesi	Tök-	Quy-	Dök-
Tür. Trkm. Gag.	Dök-	∅	Dök-
Azerbaycan Tür.	Tök-	∅	Dök-
Özbek Tür.	Tök-	Қoy-	Dök-
Tatar Tür.	Tüg-	Küp	Dök-
Başkurt Tür.	Tüg-	Qoy-	Dök-
Kırgız Tür.	Tök-	Kuy-	Dök-
Kazak Tür.	Tög-	Kuy-	Dök-
KKal, Kum, Nog, Uyg.	Tök-	Quy-	Dök-
Sarı Uygur Tür.	Tök-	Quz-	Dök-
Tıva Tür.	Tök-	Qut-	Dök-
Hakas Tür.	Tök-	Xus-	Dök-
Çuvaş Tür.	Тӑк	Xıv-	Dök-
Yakut Türkçesi	Tox-	Kut-	Dök-

15. Külek ~ Tülek

Azerbaycan (Orucov, Abdullayev, Rehimzadeh II 2006: 775) ve Türkiye Türkçesinde (DS. IV 2009: 3029) *Külek* sözcüğü *yel*, İran Türk ağızlarından Halhal ağızında *firtına* anlamında kullanılmaktadır. Türk lehçelerinde *külek* biçiminin yanı sıra *tülek* biçimi de vardır. Türk lehçelerinden Şor lehçesinde *tülek*, Azerbaycan Türkçesi ağızlarında *tülex* ve Türkmen lehçesinde *tüveley* biçimleri *kasırga* anlamında kullanılmaktadır (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1467). Araştırmacılar Moğol dillerinde *ince yağan kar* ve *toz kar* anlamında kullanılan *tujayu*, *tujil-dasu* vb. biçimleri ile Tunguz dillerinde *soğuk* ve *kış* anlamında geçen *tuye*, *tugi*, *tuveri*, *tu-e-li* vb. biçimlerinin Türk

lehçelerindeki *tülek*, *tülex* sözcüğü ile ortak kaynaktan çıktığı düşüncesindedirler (Starostin, Dybo, Mudrak 2003: 1467).

Altay Dilleri		K-li	Anlam	T-li	Anlam
Türkçe	Azerbaycan Tür.	Külek	Yel	Tülex	Kasırga
	Türkiye Tür.	Külek	Yel	∅	∅
	Halhal (İran)	Külek	Fırtına	∅	∅
	Şor Tür.	∅	∅	Tülek	Kasırga
	Türkmen Tür.	∅	∅	Tüveley	Kasırga
Moğolca	Moğol Lehçeleri	∅	∅	tujaıu, tujil-dasu vb.	İnce yağın kar
Tunguzca	Tunguz Lehçeleri	∅	∅	tuıe, tugi, tu-e-li vb.	Soğuk ve kış

İncelememizde Türk lehçelerinde t- ~ k- denkliği bulunan on yedi sözcük saptandı. T- ~ k- denkliği bulunan bu on yedi sözcüğün genel özelliği şöyledir:

1. Dağınık bir şekilde Türk lehçelerinde yaşadığı görülmüştür.
2. Kimi sözcüklerin t-li ve k-li biçimlerinin yalnız bir lehçede yaşadığı görülür. Bu bağlamda *tezek / kizäk* ikilisi örnek verilebilir. Bütün Türk lehçelerinde t-li olan *tezek* sözcüğü Tatar Türkçesinde k-li şekliyle (*kizäk*) kullanılmaktadır.
3. Kimi zaman da bir sözcüğün yalnız bir ağızda t’li veya k’li biçimiyle kullanıldığı görülüyor. Bütün Türk lehçelerinde k’li olan *kendir* sözcüğünün Türkiye ağızlarında *tendir* biçiminde kullanılması bu bağlamda tipik bir örnektir.
4. Top ~ kop örneğinde olduğu gibi çağdaş Türk lehçelerinde k- ~ t- denkliği bulunan kimi sözcüklerin eski Türk kaynaklarında da t’li, k’li örnekleri bulunur.
5. Türkçede k’li ve t’li değişenleri bulunan kimi sözcüklerin Tunguz, Moğol ve Japon dillerinde de k’li ve t’li biçimleri vardır. Jap. kak(a)- / Tür. kak- ~ Jap tük- / Tür. tak-.
6. Hangi Türk lehçesinin k’li hangisinin t-li biçimi kullandığını kesin bir kurala bağlamak mümkün değildir. Ancak yine de hangi lehçenin ağırlıklı olarak hangi biçimi kullandığıyla ilgili bir sonuca varmak mümkündür. Örnek olarak tespit ettiğimiz t- ~ k- denkliği bulunan on yedi sözcükten Türkiye Türkçesinde on altısının k-li biçimi bulunur. K’li biçimi bulunan bu on altı sözcükten sadece *kuy-sözcüğü*, *kuyumcu* kavramında kalıplaşmış biçiminde yaşar. Geri kalan on beş sözcüğün yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmektedir.

Saptadığımız t- ~ k- denkliği bulunan on yedi sözcükten Türkiye Türkçesinde dokuzunun t-li biçimi bulunmaz. Geri kalan sekiz sözcükten de ikisi Türkiye

Türkçesi ağızlarında geçer. T- / k- denklığı bulunan on yedi sözcükten Türkiye Türkçesinde t’li biçimi bulunan sözcük sayısı altıdır.

Sayı	K-li Biçim	T-li Biçim	Anlam
1	Kaplan	Tavtan	Kaplan
2	Karpuz	Darbuz	Karpuz
3	Kıpırda	Tıpırda -	Kıpırdamak
4	Kırış	Tırış	Kırışmak
5	Kırp-	Tırp(a)-	Kırpmak
6	Kuy-	Tök-	Dökmek
7	Kala-	Tala-	Üst üste topla-
8	Kak-	Tak-	Takmak
9	Kargı-	Targı-	Beddua etmek
10	Kay-	Tay-	Kaymak
11	Kop	Top	Çok
12	Kizäk	Tizäk	Tezek
13	Kesek	Tezek	Kesek
14	Kendir	Tendir	Kendir
15	Kök	Tök	Kök
16	Kurç	Tunç	Tunç
17	Külek	Tülek	Fırtına

Kısaltmalar

Az. Azerbaycan Tür.	Kmlk. Kraçay-Malkar	TARS. Tarama Sözlüğü
Baş. Başkurt Tür.	KTLS. Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü	Tat. Tatar Tür.
DS. Derleme Sözlüğü	Kum. Kumuk Tür.	Tıv. Tıva Tür.
E. Eski	Kyo. Kyoto Japoncası	Tof. Tofalar Tür.
Kag. Kagoşima Japoncası	Nog. Nogay Tür.	Tok. Tokyo Japoncası
Kaz. Kazak Tür.	Oyr. Oyrot Tür.	TS. Türkçe Sözlük
Kırg. Kırgız Tür.	Öz. Özbek Tür.	Uyg. Uygur Tür.
Kklp. Karakalpak Tür.		Yak. Yakut Tür.

Sonuç

Eski ve çağdaş Türk lehçelerinde on yedi sözcüğün t-‘li ve k-li biçimleriyle kullanıldığı saptanmıştır. Bu on yedi sözcükten altısının eski Türk kaynaklarında da t-li ve k-li biçimleriyle kullanıldığı görülüyor. Eski ve çağdaş Türk lehçelerinde t-li ve k-li biçimi bulunan örneklerden üçünün de Altay dillerinde t-li ve k-li biçimleri bulunur. Bu durum, bir t- > k- veya k- > t- ünsüz değişmesinden daha çok bir t- ~ k- denkliğinin bulunduğunu gösteriyor. Ancak *karpuz* örneğinde açıkça bir k- > d- ünsüz değişimi gerçekleşmiştir.

K- / t- denkliği, büyük bir olasılıkla t ve k ünsüzlerini içinde barındıran yarı kapantlı (affricate) bir ünsüzün parçalanmasının sonucunda ortaya çıkmıştır. Kimi zaman kesin ses değerini ortaya koymamış, içinde en azından iki ses değerini barındıran ünsüzler vardır. Bu bağlamda Türkçe arka damak ŋ’si örnek verilebilir. D ünsüzünün içinde henüz ortaya çıkmamış n, k, g, ve y gibi ünsüzler bulunur. Nitekim Eski Türkçede kullanılan arka damak ŋ’lerin kimi Türk lehçelerinde korunduğu, kimi Türk lehçelerinde n’ye, kimisinde y’ye kimisinde g’ye vb. ünsüzlere dönüştüğü görülüyor: doŋuz > domuz / donuz / donguz. Kanaatimizce Ön Türkçede t ve k ünsüzlerini içinde barındıran tk- biçiminde ifade edebileceğimiz yarı kapantlı bir ünsüz söz konusu olmalıdır. Daha sonra tk- ünsüzüyle başlayan sözcükler, kimi lehçelerde k’li-, kimi lehçelerde de t’li biçimleriyle kullanılmaya başlamıştır. Dolayısıyla çağdaş ve Eski Türk lehçelerinde görülün t- ve k- denkliği, Ön Türkçede tk- biçiminde kullanılan yarı kapantlı bir ünsüzün parçalanması sonucu ortaya çıkmıştır denebilir.

Kaynakça

ARAT, Reşit Rahmeti (1953). *Türk Şivelerinin Tasnifi*, *Türkiyat Mecmuası X* (59-139), İstanbul.

ARİYANPU KAŞANİ, Menuçehr (2005). *فارسی زبان اورپایی و هند های ریشه فرهنگ* (Fars Dilinin Hint-Avrupa Kökenliler Sözlüğü), Cehâd-é Dâneşgâh-î Yay., İsfahan.

BASKAKOV, N. A. (1991). *Gagauz Türkçesinin Sözlüğü*, (Çev. İsmail Kaynak, Mecit Doğru), Türk Kültür Bakanlığı Yay. Ankara.

CLAUSON, Sır Gerhard (972). *An Etymological Dictionary Of Pre-thirteenth Century Turkish*, Oxford.

Derleme Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 2009.

DOERFER, Gerhard (1963-1967). *Türkische und mongolische Elemente im Neupersischen, Wiesbaden.Unter besonderer Berücksichtigung älterer neupersischer Geschichtsquellen, vor allem der Mongolen- und Timuridenzeit*, I, II, III, IV Cilt, Wiesbaden.

EMRE, Ahmet Cevat (1949). *Türk Lehçelerinin Mukayeseli Grameri Fonetik*, TDK. Yayınları, Ankara.

ERARSLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara 2012.

ERCİLASUN, Ahmet B., Ziyat, Akkoyunlu 2015. *Kâşgarlı Mahmut Dîvânu Lugât'it-Türk*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

JANUZAKOV, T. (2008). *Kazak Tilinin Tüsindirme Sözdigi* (Kazak Dilinin Açıklamalı Sözlüğü), Dayk Yayınlar, Almatı.

Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü (1991). Kültür Bakanlığı Yay. (Yayına Hazırlayan: A. B. Ercilasun), Ankara.

KOLTSA, E. K.; G. A. Gadjieva (1991). *Gagauz Türkçesi Sözlüğü*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

KYÝASOWA, G.; A. Geldimyradow; H. Durdyýew (2016). *Türkmen Dilinin Düşündirişli Sözlüğü*, Aşabat.

MOÏN, Mohammed (2002). *Ferheng-e Moin* (Moin Sözlüğü), Edenâ Yay. Tahran.

NASKALİ GÜRSOY, Emine; Viktor Butanayev; Almagül İsina; vb. (2007). *Hakas Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

NASKALİ GÜRSOY, Emine; Muvaffak Duranlı (1999). *Altay Türkçesi Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

NOURAI, Ali (2013). *An Etymological Dictionary of Persian , English and other Indo-European Languages*.

ORUCOV, Eliheyder; Behruz Abdullayev; Nergiz Rehimzadeh (2006). *Azerbaycan Dilinin İzahlı Lügati*, Baku.

ÖZDEMİR, Hakan (2015), *Nazal Ünlü ve Zamir N'si Üzerine*, Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Science / Yıl: 2, Sayı: 4, s. 130-139.

SEREBRENNİKOV, B. A.; N. Z. Gadjieva (2011). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri*, Türkçeye Çev.: Tefvik Hacıyev, Mustafa Öner, Türk Dil Kurumu Yay., Ankara.

STAROSTIN, S. A.; A. V. Dybo, O. A. Mudrak (2003). *An Etymological Dictionary of Altaic Languages*.

Tarama Sözlüğü (2009). Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

TENİŞEV, E.R. (1984). *Sravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Tyurkskih Yazıkov: Fonetika*. Moskva.

TOPARLI, Recep; Hanifi Vural; Recep Karaatlı (2014). *Kıpçak Türkçesi Sözlüğü*, TDK Yay. Ankara.

Türkçe Sözlük (1998) Türk Dil Kurumu Yay. Ankara.

YUDAHİN, K. K. (2011). *Kırgız Sözlüğü*, Türk Dilo Kurumu Yay. Ankara.